

Filmoteka Szkolna

Temat lekcji: Elementarz odczytany na nowo w filmie Wojciecha Wiszniewskiego

Opracowanie: Anna Ryłek, nauczycielka j. polskiego w II Liceum Ogólnokształcącym w Łodzi

Etap edukacyjny: szkoła ponadgimnazjalna

Przedmiot: język polski, historia, wiedza o kulturze, koło filmoznawcze, humanistyczne zajęcia fakultatywne.

Czas: 90 min.

Cele zajęć:

cel ogólny:

- Uczeń doskonali umiejętności analizy i interpretacji dzieła filmowego; odczytania jego sensów we właściwych kontekstach historycznych i estetycznych.

cele szczegółowe:

Uczeń:

- nazywa własne wrażenia po obejrzeniu filmu; określa jego nastrój;
- analizuje wskazane przez nauczyciela sceny (z pomocą zamieszczonych pytań);
- opisuje występujące w scenach postacie, wnętrza;
- dostrzega aluzyjność filmu Wiszniewskiego w stosunku do „Elementarza” Mariana Falskiego;
- omawia rozumienie fragmentów artykułu krytyka filmowego;
- interpretuje ostatnią scenę filmu;
- wpisuje film Wiszniewskiego w kontekst kulturowy, historyczny, estetyczny;
- dostrzega dialog twórców różnych dziedzin sztuki i różnych pokoleń.

Metody pracy: mapa pojęciowa, elementy wykładu, elementy heurystyki, interpretacja samodzielna ukierunkowana pytaniami.

Materiały dydaktyczne: film W. Wiszniewskiego pt. *Elementarz*, kserokopie stron elementarza/ opcjonalnie *Elementarz* Falskiego, karty pracy dla grup, załączniki z tekstem W. Bełzy i fragmentami artykułów krytycznych Marka Hendrykowskiego, *Elementarz. Arcydzieło polskiego dokumentu* oraz Henryka Wańka, *Szajbus*.

Pojęcia kluczowe: elementarz, estetyka brzydoty, eksperyment, oniryzm, absurd, groteska, dokument kreacyjny, karykatura, rzeczywistość PRL-u.

Przed zajęciami: prosimy zainteresowanych uczniów o przygotowanie krótkiej notki na temat Wojciecha Wiszniewskiego.

Uwagi:

Film można powiązać z literaturą/ sztuką tworzoną w konwencji absurdu/ groteski/ oniryzmu lub historią i literaturą epoki współczesności (okres komunizmu).

Przebieg zajęć:

- I. Rozgrzewka mentalna. Przed wyświetleniem filmu nauczyciel prosi młodzież o zapisanie skojarzeń związanych ze słowem elementarz. Mogą to być definicje, wyrazy pochodne, zdania z użyciem słowa, doświadczenia związane ze szkolnym elementarzem.

Filmoteka Szkolna

(Przykładowe odpowiedzi uczniów zaznaczam kursywą)

książka do początkowej nauki czytania-----ELEMENTARZ-----elementarny, podstawowy, podstawy czegoś, pierwsze litery, wprowadzenie w najbardziej podstawowe zagadnienia jakiejś dziedziny, pierwsze lata nauki, dzieciństwo, kolorowe obrazki, kształtne litery, świat barwny, radosny, inne.....

- II. W miarę możliwości można zaprezentować „Elementarz” Mariana Falskiego (wyd. WSiP, Warszawa 1974 lub pokazać pojedyncze strony (załącznik 1.)
Jaki świat przedstawia *Elementarz* Falskiego?

Bez troski, kolorowy, bezpieczny, ładny, przyjazny, czysty, jasny, przedstawia bawiące się dzieci, przyrodę, zwierzęta, znane z codzienności przedmioty.

- III. Wprowadzenie do filmu. Zaprezentowanie krótkiego biogramu reżysera filmu. Wypowiedź ucznia (na podstawie artykułu Marka Hendrykowskiego) uzupełniana wykładem nauczyciela na temat genezy filmu W. Wiszniewskiego oraz jego kontekstu historycznego.

Film Wojciecha Wiszniewskiego, wybitnego polskiego dokumentalisty, miał w pierwotnym zamyśle autora być poświęcony Marianowi Falskiemu, autorowi „Elementarza”, na którym wychowywały się pokolenia dzieci od 1910 r. (W przygotowaniu była właśnie kolejna edycja książki [1975]). Po śmierci Falskiego reżyser zmienił formułę filmu, który, choć zrealizowany w roku 1976, ujrzał światło dzienne dopiero w 1981. Zaprezentowany na Festiwalu Krakowskim zdobył Złotego Lajkonika i został okrzyknięty arcydziełem filmu krótkometrażowego (8 min.)....Obraz Wiszniewskiego powstał w okresie komunizmu, narastających wpływów Związku Radzieckiego, indoktrynacji młodzieży. Miał być pytaniem „o tożsamość najmłodszej generacji Polaków”.

- IV. Prezentacja filmu ukierunkowana pytaniami/sugestiami nauczyciela. (załącznik 2.)

Film jest trudny, mroczny, zagadkowy, pozbawiony akcji, ponury, „brzydki”, oniryczny (jak z alogicznego snu). W jego początkowej części (prologu) widzimy postać ubraną w szatę z literami. (Falski?) Ubrani w garnitury urzędnicy w bardzo tajemniczym pomieszczeniu i w równie zagadkowych okolicznościach „produkuja” książki, wśród nich znajduje się również „Elementarz”.

Pojedyncze postacie wypowiadają kolejne litery alfabetu. A, B, C, D i chór (tłum) dopowiada resztę. Estetyka filmu jest zaprzeczeniem wizji i sposobu ukazywania świata w „Elementarzu” Mariana Falskiego. Pogodny, bez troski nastrój, kolory, czystość i niewinność świata dziecięcej książki zastąpione są obrazami tandety, brzydotą, karykaturą, ciemnością, starością...

W filmie dzieci wypowiadają zdanie towarzyszące pojawieniu się Falskiego: „Autor Elementarza umarł, ale idea jego jest wiecznie żywa”. „Falski” fotografowany jest z żabiej perspektywy”, jest prezentowany tak, jakby widziany był przez dziecko.

Dzieci recytują „Wyznania wiary dziecięcia polskiego” Władysława Bełzy, odpowiadając na zadawane z offu pytania (załącznik 3).

- V. Film zaprezentowany jest jeszcze raz, a młodzież podzielona na grupy analizuje wskazane sceny filmu, według załączonych pytań. (załącznik 4.)

Grupa I - Prolog

Grupa II - cz. I - „produkcja” *Elementarza*

Grupa III - wypowiedzianie liter alfabetu

Grupa IV - filmowa interpretacja wiersza Bełzy

Grupa V - geneza filmu i jego kontekst historyczny

Grupa I

ciemny korytarz jakiejś obskurnej kamienicy. Łuszcząca się ze ścian farba, odpadający tynk, spod których wyzierają portrety królów z Matejkowskiego pocztu królów polskich. Świetność narodowej tradycji zderzona została z degradacją, rozkładem, brudem, ohydą. To w takim otoczeniu pokazano

Filmoteka Szkolna

autora książki, wprowadzającej młode pokolenie w świat kultury. Jego postać kroczy w tle, jak slogan propagandowy brzmiącego, zdania: „ Autor ELEMENTARZA umarł, ale jego idea jest wiecznie żywa”.

Grupa II

Dziwność, oniryczność, zagadkowość sceny przywoływać może różne skojarzenia. Czy panowie to strażnicy „Elementarza”, kontrolujący jego jakość i potwierdzający ją pieczęciami? Czy to jacyś urzędnicy rodem z Kafkowskiego absurdu, którzy pokątnie, w podziemiach rudery fabrykują pierwszą książkę dla dzieci? Niejednoznaczność przekazu, budząca jednak niepokój.

Grupa III

Bohaterowie wypowiadający pierwsze litery alfabetu nie przypominają postaci „Elementarza” Falskiego. Nie ma tu Ali ani Asa. Literę „A” wypowiada umęczona pracą kobiecina myjąca podłogę (trud pracy?); „B” podstarzała kochanka ukazana w dosłownym i mało estetycznym akcie seksualnym (karykatura miłości?); „C”- stary mężczyzna, który na moment odstania skrywany w jakimś dziwnym pomieszczeniu obraz A. Grottgera „Kucie kos” (ukrywanie sztuki?) Obraz pojawia się na krótko, po czym kadr wypełnia zdeformowana twarz starca. „D” wypowiada staruszka karmiąca drób. Wszystkie postacie umiejscowione są w odrealnionej przestrzeni podwórka. Pod ścianami kamienic stoją anonimowi ludzie- smutni, zmęczeni, starzy, brzydki. Pozostałe litry alfabetu wypowiada tłum ponurych postaci- (naród?) Sama kolorystyka kadrów filmu (szarość, czerń) przywołuje pesymistyczne skojarzenia. Daleko bohaterom Wiszniewskiego do postaci z „Elementarza” Falskiego.

Grupa IV

Ostatnia część filmu zbudowana jest na motywie „Wyznania wiary polskiego dziecka” Władysława Bełzy, będącego podstawą edukacji patriotycznej wielu pokoleń Polaków. Pytania (z offu) wypowiedane są w tle wystylizowanych żywych obrazów. Te filmowe „oleodruki” przypominają scenerię i realia polskiej kultury czasów powojennych - mundurowi siedzący przy stole i gotowi do pracy, wielopokoleniowa rodzina w domowym wnętrzu, nowożeńcy „zdjęci” z portretu, ksiądz z duszpasterską wizytą, grupa robotników w kufajkach, wreszcie wystrojeni w czerwone krawaty działacze organizacji młodzieżowej, stojący na tle ściany z godłem orła bez korony. Odpowiedzi na pytania „Katechizmu...” Bełzy udzielają dzieci. Portretowane w zbliżeniu, ze znacząco zacienioną połową twarzy. Odpowiadają po długiej chwili milczenia.

VI. Jak można interpretować ostatnią scenę filmu w kontekście jego całościowej wymowy? Dlaczego motyw dziecka i pierwszej książki czytanej przez dzieci jest tu tak mocno wyeksponowany? Weźcie pod uwagę okres historyczny, w którym powstało dzieło.

Ostatnia scena filmu ukazuje dwóch chłopców w tle polskiego krajobrazu i nokturnu. Nie odpowiadają oni na najważniejsze pytanie:

„W co wierzysz?” Odchodzą, a filmowa kamera rejestruje ich zmniejszające się i ginące postacie. Dzieci to „sól każdego narodu”, nadzieja. „Elementarz”- to pierwsza książka przez nie czytana, która pozwala uczyć się dalej. To wzorce, które umożliwiają poznawanie świata. Alfabet, którego uczy elementarz, pozwala składać słowa, a więc porozumieć się. Ukazanie nowego kształtu „elementarza” polskiej rzeczywistości okresu reżimu komunistycznego stawia pytanie o nowe wzorce, które kształtować będą młode pokolenie Polaków. Ostatnia, wielce znacząca scena ujawnia brak perspektyw, wiary; beznadziejność życia, zdewaluowanie się modeli i rozumienia patriotyzmu.

VII. Ocena pracy poszczególnych grup (aktywność, poprawność interpretacji, wykorzystanie materiałów pomocniczych). Mogą się na nią złożyć najtrafniejsze propozycje wniosku.

Wnioski: (wybierany jest najtrafniejszy lub nauczyciel może pomóc w ich sformułowaniu).

Filmoteka Szkolna

Film Wojciecha Wiszniewskiego powstał w okresie komunistycznym, kiedy rzeczywistość była zakłamywana i fałszowana, a znaczenie wielu elementarnych pojęć uległo zniekształceniu. Ich degradacja, z patriotyzmem na czele, jest naczelnym tematem filmu. Poprzez zastosowanie nowej/ jakże odmiennej od kultowego podręcznika Falskiego estetyki (karykatury, brzydoty, absurdu) reżyser dał wyraz swoich obaw i lęków o przyszłość młodego pokolenia Polaków.

Praca domowa: (do wyboru)

- A) Przeanalizuj wypowiedź Henryka Wańka pod kątem zastosowanych w niej pojęć typowo filmowych (wynotuj je). Fragment artykułu w załączniku 5.
- B) Wyjaśnij znaczenie metafory użytej w ostatnim zdaniu komentarza do filmu; Fragment artykułu w załączniku 5.
- C) Dowiedz się czegoś więcej na temat twórczości Wojciecha Wiszniewskiego i reprezentowanego przez niego nurtu „kreatywnego dokumentalizmu”. Możesz skorzystać ze strony: http://www.nina.gov.pl/Nina/Artyku%C5%82/2011/06/29/Polska_szkola_dokumentu_Wojciech_Wiszniewski
- D) Sięgnij do całości artykułu M. Hendrykowskiego <http://filmotekaszkolna.pl/edukacja-filmowa-szczegoly,2143> i wynotuj zdanie, w którym autor wyjaśnia, na czym polega, według niego, niezwykłość filmu W. Wiszniewskiego.

Bibliografia:

1. Władysław Bełza, *Katechizm polskiego dziecka*, w: www.czasdzieci.pl/czytanki/id,31f74-wladyslaw_belza_katechizm.html, data dostępu 2.04.2020 r.,
2. Hendrykowski Marek, *Elementarz. Arcydzieło polskiego dokumentu*, w: <http://filmotekaszkolna.pl/dla-nauczycieli/materialy-filmoznawcze/elementarz-arcydzieło-polskiego-dokumentu>, data dostępu 2.04.2020 r.,
3. Tadeusz Lubelski, *Historia kina. Twórcy, filmy, konteksty*, Katowice 2009,
4. Henryk Waniek, *Szajbus*, Kino 1992 nr 12 str. 11-15

Załącznik 1.

As i osy. . As i osy.

ogórek	okulary	lisy	sowy
--------	---------	------	------

Załącznik 2.

Władysław Bełza - *Wyznanie wiary dziecięcia polskiego*

- Kto ty jesteś?
- Polak mały.
- Jaki znak twój?
- Orzeł biały.
- Gdzie ty mieszkasz?
- Między swemi.
- W jakim kraju?
- W polskiej ziemi.
- Czem ta ziemia?
- Mą ojczyzną.
- Czem zdobyta?
- Krwią i blizną.
- Czy ją kochasz?
- Kocham szczerze.
- A w co wierzysz?
- W Polskę wierzę.
- Coś ty dla niej?
- Wdzięczne dziecię.
- Coś jej winien?
- Oddać życie.

Załącznik 3. (karta pracy dla wszystkich grup)

1. Jakie jest Twoje pierwsze wrażenie po obejrzeniu filmu?
2. Jaki związek z „Elementarzem” Mariana Falskiego ma film Wojciecha Wiszniewskiego? Które sekwencje filmu są mu poświęcone?
3. Czy poetyka i estetyka filmu korespondują z dziełem Mariana Falskiego?
4. Wskaż fragmenty filmu, w których dostrzegalny jest udział dziecka/ dzieci (postacie, głosy, punkty widzenia).
5. Jaki charakter ma część niezwiązana z „Elementarzem”? Czemu jest poświęcona?

Załącznik 4. (zadania dla poszczególnych grup z fragmentami artykułów)

Zadanie dla grupy I

Określcie scenerię, w której przedstawiony jest wędrujący „Falski”? Co ją stanowi? Na jakie obiekty na ścianie kieruje swoje oko kamery? Jakie skojarzenia budzą owe obiekty, przedmioty, motywy? Skonfrontujcie swoje spostrzeżenia z interpretacją Marka Hendrykowskiego.

[...]Postawmy w tym miejscu niezmiernie istotne dla wymowy całego utworu pytanie: z czyjej perspektywy jest widziana przedstawiona na ekranie rzeczywistość? Odpowiedź przynoszą już pierwsze ujęcia: od początku patrzymy na świat oczami dziecka. To właśnie ono znajduje się w centrum i ono także przygląda się wszystkiemu, co je otacza. Pierwsze ujęcie filmu ukazuje widziany od dołu, to jest z dziecięcej perspektywy, długi „kołchozowy” korytarz w jakiejś czynszówce. Patos i proza życia pomieszane z pełnym surrealizmem. Na odrapanej, liszajowatej ścianie spod starej farby wyzierają portrety królów polskich przeplatające się z licznikami gazowymi. Te ostatnie, czytane metaforycznie, przywodzą na myśl pomieszane z chwałą dawnej, minionej przeszłości dzisiejsze społeczne rozczłonkowanie, podzielenie i obcość żyjących razem ludzi. Korytarzem kroczy postać uosabiająca autora *Elementarza*, z naszytymi na kostium literami alfabetu. Przez cały czas introdukcji słychać zza kadru grany na trąbce motyw harcerskiej pieśni *Idzie noc*. Jak w traktacie o malarstwie Leonarda da Vinci, wszystko zaczyna się od cienia, od najgłębszej czerni, dopiero z niej stopniowo wyłania się światło [...]

Załącznik 5. Do pracy domowej (fragment artykułu *Szajbus*, Henryka Wańka)

„[...] Oglądając wielokrotnie „Elementarz” uświadomiłem sobie w końcu, że to, co ściska mnie za gardło podczas ostatniej sceny, to nie zostawione bez odpowiedzi pytanie ze słynnego „Katechizmu” Bełzy – a w co wierzysz? To gwałtowna transformacja przestrzeni kadru, w głębi którego znikają dwaj chłopcy. W ich ruchu: w zastosowaniu szerokokątnego obiektywu; w opisie krajobrazu; w inspirującej wieloznaczności tej sekwencji jest wyraz przestrzenny nieznany mi z innych doświadczeń filmowych. „Elementarz” jest filmem, w którym ma miejsce najpełniejsza demonstracja techniki wizyjnej reżysera i kanonu jego osobistych środków wyrazowych. Zdumiewające jest to, że Wiszniewski, pracując na antypodach realizmu, zdołał tym filmem wyrazić aż tak wielki ładunek prawdy[...].”